

УДК 159.94:159.922.76–053.6–056.36

СПЕЦИФІКА ДІАГНОСТИКИ ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Коць М.О., к. психол. н., доцент,
старший викладач кафедри педагогічної та вікової психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Ятчук Т.М., студентка
факультету психології та соціології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовані особливості діагностики емоційно-вольової сфери дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. Визначено основні напрями корекційної роботи з такими учнями.

Ключові слова: молодший шкільний вік, емоційно-вольова сфера, корекційна робота.

В статье проанализированы особенности диагностики эмоционально-волевой сферы детей младшего школьного возраста с особыми образовательными потребностями. Определены основные направления коррекционной работы с такими учащимися.

Ключевые слова: младший школьный возраст, эмоционально-волевая сфера, коррекционная работа.

Kots M.O., Yatchuk T.M. THE SPECIFICITY OF THE DIAGNOSIS OF EMOTIONAL-VOLITIONAL SPHERE OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article analyzes the peculiarities of diagnostics of the emotional-volitional sphere of children of primary school with special educational needs. Defines the main directions of correctional work with such students.

Key words: primary school, emotional-volitional sphere, correctional work.

Постановка проблеми. Сьогодні питання вивчення та дослідження особливостей емоційно-вольової сфери дітей є актуальним і мало вивченим. Досить важливе детальне розкриття цих питань, адже ставлення до дійсності, а також регуляція своєї поведінки на основі цього ставлення дозволяють формувати повноцінну та всебічно розвинуту особистість.

Сформованість емоційно-вольової сфери особистості відображає та формує лінію життя та підпорядкованість меті не лише власній, а й суспільній і загальнонаціональній, що є гостро необхідним у сучасних умовах розвитку нашої країни та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання порушення емоційно-вольової сфери, особливостей її розвитку, діагностики та корекції завжди цікавили не лише закордонних, а й вітчизняних науковців (І. Бех, Л. Виготського, В. Іваннікова, Є. Ільїна, К. Корнілова, В. Крутецького, А. Пуні, П. Розмислова, С. Рівеса, П. Рудіка, В. Селіванова, Б. Смірнова й ін.). Учені розглядають структуру вольових дій і емоційної сфери особистості, вивчають фізіологічний субстрат емоційного реагування та вольових дій, досліджують особливості ста-

новлення емоційно-вольової сфери особистості тощо. Сьогодні гострою проблемою залишається більш глибоке вивчення емоційно-вольової сфери дітей з особливими освітніми потребами.

Основою розуміння регуляції дій і поведінки людини є рефлексорна теорія фізіолога І. Сеченова. Вчений розробив принципово нову систему психології і як важливий її складник – учіння про довільну поведінку і волю людини [5].

У теорії М. Басова фокус уваги спрямований на просту і складну форми регуляції поведінки. За простої форми регуляції процес поведінки спрямований прямолінійно, де кожна подальша ланка визначається попередньою і пов'язана з нею так чи інакше за змістом [1]. На думку В. Селіванова, до функцій волі необхідно включати регуляцію емоцій і психічних станів, створення психічної стійкості, що забезпечує успішність діяльності [4].

Однією з найпоширеніших і серйозних педагогічних проблем, як зазначає С. Яковлева, є проблема емоційної нестійкості, неврівноваженості молодших школярів. На думку вченого, тривожність у дітей не дає можливості бути лідером, оскільки діти невпевнені в собі, замкнені, мало спіл-

куються. У взаємостосунках з однолітками з'являється почуття напруги та тривоги, а значить, неповноцінності, яка призводить до ізоляції, відчуженості. Такий стан емоційної сфери дітей негативно впливає на розвиток пізнавальних процесів, оскільки невпевненість у своїх силах породжує негативне ставлення до дітей, вчителів, а отже, і до навчання [6].

А. Грикун, досліджуючи особливості формування емоційно-вольової саморегуляції в дітей молодшого шкільного віку із синдромом Дауна, зазначає, що емоційний розвиток дитини відбувається поступово в спілкуванні з іншими людьми і в процесі різних видів діяльності – гри, навчання, праці. Постійне розширення емоційного досвіду дитини, глибини і модальності переживань значною мірою визначають спрямованість особистості, що формується [2].

Важливим є і вплив структурних компонентів освітнього середовища на емоційний розвиток молодших школярів. Так, В. Коваленко за результатами констатувального дослідження вдалося з'ясувати особливості змістового й інструментального компонентів емоційного розвитку розумово відсталих молодших школярів залежно від впливу освітнього середовища з різними формами організації навчання [3].

Отже, емоційно-вольова сфера є інтегральною сферою, що поєднує емоційне реагування, усвідомлення та регулювання діяльності, станів і почуттів особистості. Теоретико-методологічні аспекти емоційно-вольової сфери потребують більш глибокого емпіричного дослідження.

Постановка завдання. На основі зазначеного можна сформулювати завдання статті, яке полягає в емпіричному дослідженні емоційно-вольової сфери дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами і подальшій розробці та проведенні корекційної програми на основі дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірка досліджуваних становить 19 учнів спеціалізованого навчального закладу, які мають порушення мовлення. До дослідження були залучені учні 1 та 4 класів, які склали дві досліджувані групи.

За основний методичний інструментарій у вивченні емоційної сфери використано методику діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (за В. Бойком), тест «Тривожність» (Р. Темл, М. Доркі, В. Амен), тест «Емоційна врівноваженість».

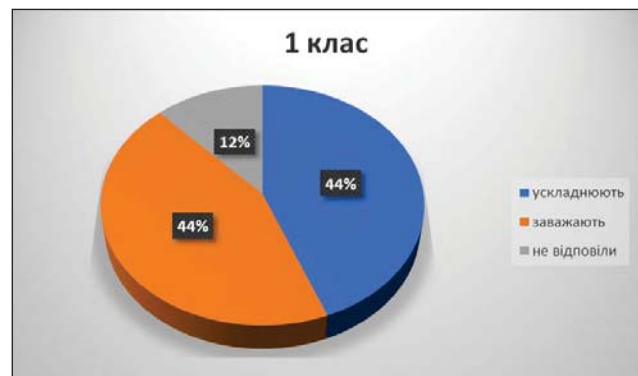
Під час дослідження вольової сфери особистості використано тест на визначення рівня розвитку довільної регуляції

діяльності, методики «Малюнок за зразком», «Картинки».

Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів В. Бойка дозволяє визначити основні чинники, які є бар'єрами в спілкуванні: невміння керувати емоціями, неадекватність у прояві емоцій, нерозвиненість і ригідність емоцій, небажання зближатися з людьми, переважання негативних емоцій. А також визначити, наскільки всі перелічені чинники ускладнюють, або ж стають основними бар'єрами у встановленні емоційних контактів.

Ми полічили та визначили відсоток учнів із порушеннями мовлення у двох обраних групах, які мають деякі складнощі та якому відсотку опитуваних емоції заважають встановлювати тісні контакти з оточенням (рис. 1. та рис. 2).

Так, за допомогою методики діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів нами було виявлено, що серед учнів 1 класу 44% опитаних дітей набрали 9–12 балів, що свідчить про те, що емоції «на кожний день» дещо ускладнюють взаємодію таких дітей із партнером.

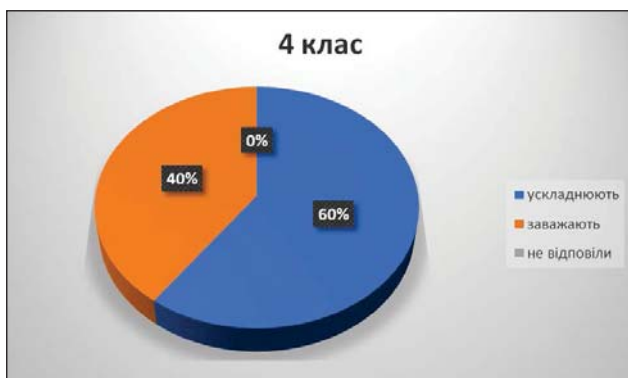
Рис. 1. Вираженість впливу перешкод у встановленні емоційних контактів у дітей 1 класу

44% учнів, які отримали 13 балів і більше, характеризуються тим, що їхні емоції заважають встановлювати контакти з людьми. Ця частина вибірки досліджуваних більшою мірою піддається певним дезорганізуючим реакціям чи станам. Водночас 12% учнів не змогли дати відповідь на запитання анкети.

Серед досліджуваних учнів 4 класу отримано такі результати: 60% опитаних дітей набрали 9–12 балів, що є свідченням того, що емоції «на кожний день» дещо ускладнюють їхню взаємодію з партнером; 40% учнів набрали 13 і більше балів. Ці результати також вказують на те, що емоції постають бар'єром на шляху встановлення контактів із людьми. Досліджувані можуть

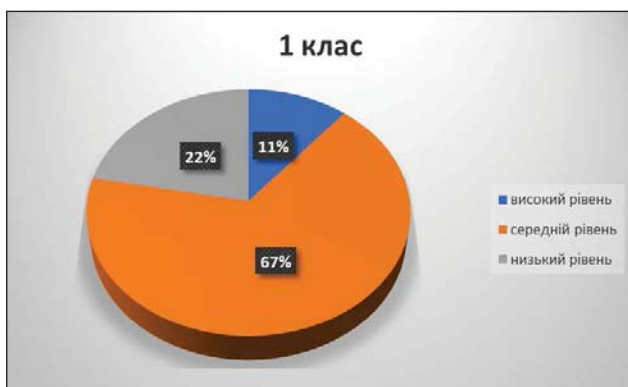
піддаватися певним дезорганізуючим реакціям чи станам.

Отже, за допомогою методики нам вдалося визначити, що чинниками, які перешкоджають дітям встановлювати тісні емоційні контакти, є ригідність, нерозвиненість і невиразність емоцій, невміння управляти емоціями, дозувати їх; небажання зближуватися з людьми на емоційній основі; неадекватний прояв емоцій. Такі діти через невміння володіти своїми емоціями мають суттєві труднощі у встановленні тісних взаємин з іншими та потребують відповідних корекційних занять.

Рис. 2. Вираженість впливу перешкод у встановленні емоційних контактів у дітей 1 класу

Тест «Тривожність» (Р. Темл, М. Доркі, В. Амен) спрямований на визначення рівня особистісної тривожності дитини молодшого шкільного віку.

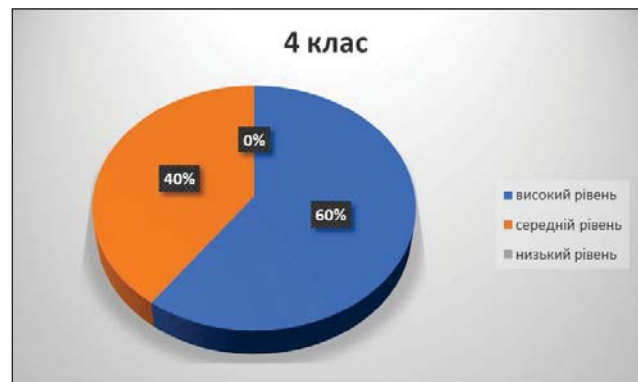

Рис. 3. Вираженість індексу тривожності серед учнів 1 класу за тестом «Тривожність» (Р. Темл, М. Доркі, В. Амен)

Як видно з рисунку 3, серед учнів 1 класу переважає середній рівень тривожності (67%), який залежить від ситуативних чинників і умов, в яких перебувають першокласники. У 11% учнів тривожність загалом не спостерігається. Проте 22% дітей мають критичний рівень тривожності, який впли-

ває на поведінку, навчання, взаємини дітей, а також потребує корекційного втручання.

Серед учнів 4 класу (рис. 4) домінує високий рівень тривожності (60%), який впливає на міжособистісні, навчальні та поведінкові аспекти особистості дітей. У 40% дітей – середній рівень тривожності, яка має визначені ситуативні характеристики та залежить від них. Проте учнів, яким зовсім не властива тривожність, серед опитаних не виявлено.

Рис. 4. Вираженість індексу тривожності серед учнів 4 класу за тестом «Тривожність» (Р. Темл, М. Доркі, В. Амен)

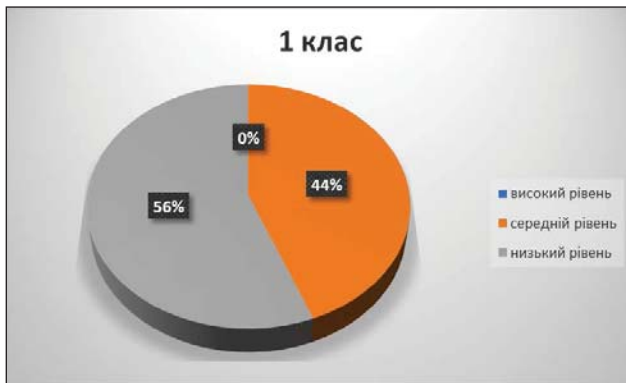
Отже, за результатами проведення тесту «Тривожність» нам вдалося виявити домінування високого рівня тривожності в учнів 4 класу порівняно з першокласниками та суттєве переважання середнього рівня тривожності в досліджуваних першої групи, на відміну від опитуваних другої групи. Проте серед учнів 4 класу немає осіб, які б отримали показники, що вказують на низький рівень тривожності.

Застосування тесту «Емоційна врівноваженість» спрямовано на визначення емоційного стану досліджуваних та ступеня домінування емоцій у поведінці дитини.

Як видно з результатів (рис. 5), 44% учнів отримали 4–8 балів. Такі результати вказують на наявність почуття міри, що дозволяє адекватно оцінювати свої можливості. Водночас вони дозволяють собі бути дещо несерйозними, що емоційно оживляє їхнє життя.

У 56% досліджуваних учнів класу – менше 4 балів. Вони абсолютно безросудні. Такі діти, з огляду на брак емоційних вражень, можуть почувати себе глибоко нещасними через усілякі дрібниці. Їм часто не вистачає поміркованості, їхні емоції випереджують розум. Окрім того, такі учні часто створюють навколо себе атмосферу напруженості, від якої страждають інші.

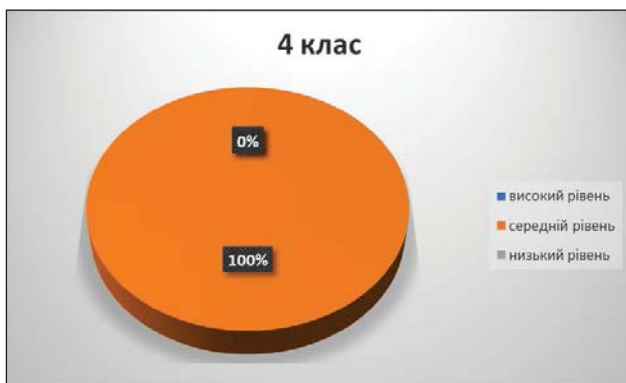
Проте серед учнів 4 класу (рис. 6) 100% отримали 4–8 балів. Такі результати вказу-

Рис. 5. Вираженість рівнів контролю над емоціями в учнів 1 класу

ють на розвинуте почуття міри. Вони можуть адекватно оцінювати свої можливості.

Водночас вони, як і першокласники з такою кількістю балів, можуть дозволити собі бути дещо розкутими, що емоційно оживляє їхнє життя. Це також вказує на відсутність перешкод в емоційному самоконтролі дітей.

Рис. 6. Вираженість рівнів контролю над емоціями в учнів 4 класу

Отже, згідно з отриманими результатами, учнів, що не вміють керувати своїми емоціями, виявлені лише в 1 класі. Дітей, що цілком усвідомлюють свій емоційний стан і керують ним, серед двох груп опитуваних не виявлено. Значну частку досліджуваних становлять діти, в яких контроль над емоціями та почуттями залежить від ситуативних чинників.

Дослідження вольової сфери членів груп було проведено за допомогою тесту на визначення рівня розвитку довільної регуляції діяльності. Методика спрямована на виявлення уміння спрямовувати та регулювати свою діяльність залежно від ситуації, в якій діє дитина.

Після оброблення результатів учнів 1 класу ми отримали такі показники: 50% дітей мають достатньо розвинуте вміння працювати за інструкцією дорослого, така дитина

на здатна уважно слухати завдання та контролювати і регулювати свою діяльність. 50% дітей мають труднощі в регулюванні своєї діяльності, що може проявлятися в неприйнятті завдання, у небажанні його виконувати тощо.

Проте в 4 класі 67% учнів класу мають достатньо розвинуте вміння працювати за інструкцією дорослого. Такі діти здатні уважно слухати завдання, контролювати і регулювати свою діяльність. У 33% четвертокласників виявлені, як і в першокласників, труднощі в регулюванні своєї діяльності, що також проявляються в неприйнятті завдання та небажанні його виконувати.

Отже, отримані кількісні результати дослідження дають підстави стверджувати, що в обох групах експериментальної вибірки наявна частка осіб, які потребують корекції вольової сфери. А саме: 33% дітей 4 класу та 50% опитаних у 1 класі.

Використання методики «Малюнок за зразком» дозволяє виявити, наскільки респонденти можуть коригувати свою діяльність, – у даному разі йдеться про письмову діяльність відповідно до заданого зразка.

44% учнів 1 класу змогли точно відтворити зображення за зразком, що свідчить про високий розвиток вольових здібностей, вміння контролювати та регулювати власну діяльність за зразком. Проте в цій категорії досліджувані припустилися помилок і неточностей. У 33% дітей не повністю виконане завдання. Діти припустилися помилок під час виконання малюнку. 23% респондентів взагалі не справилися з поставленим завданням або виконали лише одне завдання із трьох.

Отримані результати дослідження в 4 класі вказують на те, що 89% учнів змогли точно відтворити зображення за зразком, що свідчить про високий розвиток вольових здібностей, вміння контролювати та регулювати власну діяльність за зразком. Проте в цій категорії досліджувані також припустилися помилок. 11% дітей не повністю виконали завдання, а також припустилися помилок під час виконання малюнку. Дітей, що взагалі не справилися з поставленим завданням або виконали лише одне завдання із трьох, у цій вибірці не виявлено.

Отже, результати дослідження за методикою «Малюнок за зразком» допомогли виявити частку респондентів, які мають порушення в регуляції вольової діяльності. 11% учнів 4 класу та 33% дітей 1 класу потребують додаткових занять для розвитку вміння контролювати свою діяльність і корекції недоліків у розвитку та формуванні вольової сфери.

Методика «Картинки» спрямована на визначення ступеня довільної регуляції уваги учнів. Вона дозволяє відстежити, які саме вольові зусилля та вольові якості дитина застосовує для правильного виконання поставленого завдання.

У 1 класі 11% дітей не готові регулювати свою діяльність, вольові зусилля слабкі. Під час виконання завдання відволікалися на сторонні об'єкти. У 22% учнів виявлено достатньо розвинуті вольові якості. У таких дітей виконання завдання не викликало жодних труднощів, а також не спостерігалось відволікання від стимульного матеріалу. 67% досліджуваних дітей для регуляції та контролю своєї діяльності потребують стимулів ззовні, які можуть виявлятися в підказках вчителя, батьків або інших осіб.

У 4 класі лише 10% дітей не вміють регулювати свою діяльність, вольові зусилля слабкі, під час виконання даного завдання учні відволікалися на сторонні об'єкти. 90% учнів мають високо розвинуті вольові якості, оскільки виконання завдання не викликало в них жодних труднощів, а також не спостерігалось відволікання від стимульного матеріалу.

Загалом, результати методики «Картинки» дозволяють виділити групи дітей з особливими освітніми потребами, які потребують корекції, а також визначити зміст основних корекційних вправ.

Висновки із проведеного дослідження. У статті представлено результати дослідження емоційно-вольової сфери дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами.

Виявлено труднощі в контролі дітьми власних емоційних реакцій, встановленні

тісних емоційних контактів, високий рівень тривожності, а також недостатню розвиненість вольових зусиль і вольових якостей. Такі результати дослідження вказують на необхідність здійснення корекції емоційно-вольової сфери загалом і корекції тривожності зокрема.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в збільшенні чисельності вибірки, розширенні вікових меж досліджуваних і розробленні й апробації програми корекції емоційно-вольової сфери дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням конкретних нозологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Басов М. Воля как предмет функциональной психологии. СПб.: Алетейя, 2007. 544 с.
2. Грикун А. Особливості формування емоційно-вольової саморегуляції у дітей молодшого віку із синдромом Дауна. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: наук.-метод. зб. / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т спец. Педагогіки. Київ, 2013. Вип. 4 (2). С. 81–90. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4(2)_12).
3. Коваленко В. Освітнє середовище як чинник емоційного розвитку розумово відсталих молодших школярів: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.08; Нац пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2014. 20 с. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/6443>.
4. Селиванов В. Воля и ее воспитание. М.: Знание, 1976. 63 с.
5. Сеченов И. Избранные произведения. М.: Учпедгиз, 1958. 413 с.
6. Яковлева С. Емоційно-мотиваційна сфера дітей із дитячим церебральним паралічем. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. пр. / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». Київ, 2011. № 8. С. 81–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apnvlop_2011_8_12.